

Doğu-Batı Felsefi Etkileşiminde İbn Rüşd ve St. Thomas Aquinas Felsefelerinin Karşılaştırılması,

A. Gülnihâl Küken

İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1996. X+281 sayfa.

Eser "Giriş", altı bölüm, "Sonuç" ve "Kaynakça"dan oluşmaktadır. Birinci bölüm "Orta Çağ Batısında İslâm Etkili İlk Yüksek Öğretim Kurumları, İbn Rüşd ve St. Thomas Aquinas" başlığını taşımaktadır. Burada İbn Rüşd'ün Batı dünyasında tanınmasını sağlayan okullar, eserlerinin çevrildiği ve okutulduğu yüksek öğretim kurumları, çevirileri yapan mütercimler, bu çevirilerden istifade eden düşünürlerle, Orta Çağ Avrupa'sındaki İbn Rüşdçüler tanıtılmaktadır. Ayrıca İbn Rüşd ile St. Thomas Aquinas'ın biyografileri, bilimsel kimlikleri ve eserleri de ayrıntılı olarak verilmektedir.

İkinci bölüm "Bilgi" konusuna ayrılmaktadır. Burada her iki filozofa göre bilgi ve bilginin türleri ele alınmakta, kısaca duyu ve akıl bilgisiyse, sebep-lilik kavramı üzerinde durulmaktadır. Üçüncü Bölüm "Âlemin Ezeliliği veya Yaradılmışlığı Problemi" başlığını taşımaktadır. Burada da her iki filozofun âlem anlayışları karşılaştırılmalı bir biçimde incelenip Aristo'nun etkilerinden söz edilmekte, "imkân", "irâde", "fil", "hareket", "zaman" ve "yeter sebep" kavramları üzerinde durulmaktadır.

Dördüncü bölüm, Tanrı'nın varlığıyla ilgili kanıtları ve Tanrı'nın niteliklerini ele almaktadır. Kanıt probleminin tarihî boyutları verildikten sonra, yazara göre her iki filozofun üzerinde durduğu "ilk hareket ettirici", "etkin sebep" ve "imkân" kavramları işlenmekte; ayrıca söz konusu fikirlerin bir mukayesesi yapılmaktadır. Yine her iki filozof açısından Tanrı'nın "basitlik", "sonsuzluk", "değişmezlik", "birlik", "aklîlik" ve "cüziyyat bilgisi" gibi nitelikler de sırayla tartışılmakta ve değerlendirilmektedir.

Beşinci bölüm "ruh" konusuna ayrılmıştır. Ruh ve akıl ilişkisi, ruhun mertebeleri ve ruhun ölümsüzlüğü bu bölümün önemli konularındandır. Eserin son bölümü "Felsefe İle Dinin Uzlaştırılması" başlığını taşımaktadır. Her iki filozofun düşünceleri, iddiaları ve konuyla ilgili önerileri detaylı bir şekilde ele alınmakta ve uzlaşıyla ilgili günümüze ışık tutan açıklamalarına yer verilmektedir.

Konular işlenirken, öncelikle İbn Rüşd'ün daha sonra Thomas Aquinas'ın düşünceleri verilmekte, bölüm sonlarında ise her iki filozofun mukayesesi yapılmakta; örtüşükleri ya da ayrıldıkları noktalar ana hatlarıyla belirtilmeye çalışılmaktadır. Eserde biri İslâm dünyasından diğeri de Batı'dan olmak üzere, sadece iki filozof ele alınmakla kalınmamakta, ayrıca iki farklı

dünyanın birbiriyle olan ilişkisine ve etkileşimine de değinilmektedir. Diğer bir deyişle sınırları İspanya'ya kadar uzanan ve altın çağını yaşayan bir medeniyetle, kilise otoritesi altında ezilen ve engizisyon tehdidiyle yaşayan bir kültür karşılaştırılmakta, bu vesileyle İslâm düşüncesinin Orta Çağ Avrupa'sı üzerindeki fikrî, dinî ve ahlakî katkıları anlatılmaktadır.

Yazara göre Batı düşüncesiyle İslâm düşüncesinin birbirine yakınlaşması 999'da II. Sylvestre adıyla papa olan Gerbert'in teşvikleri ile başlamıştır. Latin dünyası bu sayede İslâm bilim, düşünce ve kurumlarını tanımış, onları örnek alarak yeni müesseseler kurmuştur (s. 6). Katedral okulları ve özellikle XIII. yüzyıldaki Aristoteles'in Arapça tercümeleri de bu yakınlaşmayı devam ettirmiş ve zirveye taşımıştır. İslâm bilim ve düşüncesinin Batı'ya ilk olarak İtalya ve Güney Fransa'dan pek çok kişinin Endülüs İslâm medreselerinde okumaya gelmesi; matematik, felsefe, tıp ve astronomi okuyan bu öğrencilerin daha sonra tekrar Batı üniversitelerine profesör olarak dönüp edindikleri bilgileri aktarmasıyla geçtiği görülmektedir. XIII. yüzyılda ortaya çıkan ve yüksek öğrenim veren Batı'daki kurumların mimarisi, ders programı ve eğitim metotları bakımından da Doğu'daki medreselerin birer kopyası oldukları gözükmemektedir (s. 7).

İslâm düşünce ve biliminin Batı'da yayılmasına Tuleytula (Toledo), Kurtuba (Cordova), Palermo, Paris, Napoli, Bolonya ve Padua Okulları katkıda bulunmuşlardır. Bu okullarda, başta İbn Rüşd olmak üzere Müslüman düşünürlerin eserleri İbranice ve Latince'ye tercüme edilmiş ve okutulmaya başlanmıştır. İlk mütercimler arasında A. Sareshel, Michael Scot, Guillaume D'Auvergne, Hermann Allemanus, Samuel İbn Tibbon ve Jacob Anotoli bulunmaktadır (s. 24). Yapılan bu tercümelere İbn Meymun (Maimonides) ve Thomas Aquinas yararlanmış, neticede Boetius of Dacia ve Siger de Brabant gibi meşhur İbn Rüşdçüler ortaya çıkmıştır.

Yazara göre İbn Rüşd felsefe, tıp, hukuk, din ve siyaset gibi toplumun her bakımından gelişmesi için gerekli tüm bilgileri kuşatmış bir düşünür ve ilim adamıdır (s. 54). Ayrıca küfür ve zındıklıkla itham edilmesine rağmen, gerçekten dindar bir insan olup imanlı (teist) bir düşünürdür. Nitekim kendisi de "Teşrih (anatomi) ilmi ile meşgul olan kimsenin Allah'a inancı artar" demektedir (s. 55). İbn Rüşd, Aristoteles'i İslâm düşüncesine dayanarak yorumlamış ve Batı düşüncesine geçmesinde büyük katkılarda bulunmuştur. Aristoteles'in eserlerine şerhler yazmış, İslâm felsefesini eleştiren Gazzâlî'nin *Tehafütü'l-Felasife* adlı eserine karşı *Tehafütü't-Tehafüt*'ü kaleme almış, zihinlerde oluşan kuşku-ları gidermek ve bir anlamda dinle felsefe arasındaki uygunluğu göstermek için de *Faslu'l-Makâl* ve *El-Keşf an Menâhici'l-Edille* adlı eserleri telif etmiştir.

Thomas Aquinas ise Orta Çağ'ın en büyük İtalyan filozofu ve ilâhiyatçısıdır. Aquinas, II. Frederic'in Napoli'de kurduğu üniversitede öğrenim görmüş, Grekçe ve Arapça'dan tercüme edilmiş ilmî eserleri okumuştur. Albertus Magnus'tan dersler almış, Dominiken tarikatının önde gelenlerinin arasında bulunmuş, antik bilim ve felsefesini kilisenin âlem anlayışına bağlamış, Aristoteles'in eserlerini şerh etmiştir. Aquinas'ın sayesinde kabul gören Aristoteles, İbn Rüşçülüğü de isnat ve ithamlardan uzak bir şekilde peşi sıra sürüklemiştir (s. 88). Yazara göre Thomas Aquinas, Müslüman filozoflardan özellikle de Gazzâlî ve İbn Rüşd'den etkilenmiştir. Her ne kadar İbn Rüşçülüğe karşı olsa da, şerhlerinden ve fikirlerinden istifade etmiştir. Eserleri arasında Aristo'nun eserlerine yazmış olduğu şerhlerin yanında *Summa Theologica* ve *Summa Contra Gentiles* önemli bir yer tutmaktadır.

Filozoflar hakkında yararlı bilgiler veren yazar, eserinin devam eden bölümlerinde her iki düşünürün fikirlerini derli toplu bir biçimde mukayeseye çalışmıştır. Ona göre bilginin kaynağı ve değeri konusunda her iki filozof arasında bariz bir fark bulunmamaktadır. Çünkü her ikisi de gerçek ve tutarlı bilginin, ilkeler ve sebeplerin araştırılmasıyla ortaya çıkabileceğini ve amacın da ilk ilkelerle ilk sebeplere ulaşmak olduğunu benimsemişlerdir. Âlemin ezeliği ve yaratılmışlığı konusunda ise filozoflar farklı düşünmektedir. İbn Rüşd'e göre âlem ezeli bir imkândan meydana gelmiştir. Çünkü âlem bir fiili göstermektedir. Fiilin karşıtı da "adem" yani "yokluk" değil "imkân"dır. Fiil ile imkân aynı anda bulunamayacağı için, imkânın fiilden önce gelmesi mantıkî bir zorunluluktur. İmkân sadece zihni bir kavram değil, ayrıca ezeli bir realitedir. Bu da âlemin nüvesini teşkil eden şekilsiz "ilk madde"dir (heyula). St. Thomas'a göre ise âlem, Tanrı'nın irade ve gücünün bir sonucu olarak yoktan yaratılmıştır. Âlemin yaratılmadan önce, imkân hâlinde bulunması doğru olmakla birlikte, bu durum edilgin bir gücü yani maddeyi değil, Tanrı'nın gücünü ifade etmektedir. İbn Rüşd'e göre âlemin sonradanlığı kabul edilecek olursa, Tanrı'nın irade, kudret ve fiilinde bir değişikliğin olma ihtimali bulunmaktadır (s. 152). St. Thomas'a göre, değişiklik insanların cüzî iradeleri için geçerlidir. Sonlu ve sınırlı bir madde olan âlem ise sadece Tanrı tarafından yaratılmıştır.

Yazara göre Tanrı'nın varlığı konusunda her iki filozof "ilk muharrik", "etkin sebep" ve "imkân" kanıtlarını ileri sürmüşlerdir. Aristoteles'in etkisiyle filozoflar, evrendeki hareketin varlığından, kendisi hareket etmeyen; ancak varlıklara hareket kazandıran bir ilk varlığa ulaşmışlardır. Bu bölümde İbn Rüşd'ün *Kitâbü'l-Kesf an-Menâhici'l-edille* adlı eserinde üzerinde önemle durduğu "inayet" ve "ihtira" kanıtlarına, diğer bir deyişle âlemde gördüğümüz düzen ve gaye kavramlarına yeterince yer verilse daha iyi olur-

du. Ayrıca St. Thomas Aquinas'ın ileri sürdüğü kanıtların -ki bunlara kısaca "beş yol" denmektedir- çok kısa bir şekilde özetlendiği, dördüncü ve beşinci kanıtların ise ele alınmadığı görülmektedir. St. Thomas'nın "ontolojik kanıt" yönelttiği eleştirilerle birlikte beş yolun detaylı açıklanması yapılabilir; bunun yanında sadece İbn Rüşd'le değil, İbn Sina ve dolayısıyla Fârâbî'yle de ilgi kurulabilirdi. Yine eserde İbn Rüşd'ün "etken neden" ve "imkân" kanıtlarını ileri sürdüğü zikredilmiştir. Halbuki söz konusu filozof, kozmolojik kanıt çerçevesinde sadece hareket kanıtını benimsemiştir. Tanrı'yı bir yaratıcı (Sâni) olarak kabul etmiş olsa da, sonuç itibarıyla "imkân" ve "sebeplilik" kavramlarına eleştiride bulunmuş ve Eş'arî düşünürlerinin yaptığı gibi bu kavramlarla Tanrı'nın varlığına gitmenin sonuç getirmeyeceğini ileri sürmüştür. Nitekim İbn Rüşd bu konudaki itirazlarını gerek kendisinden önceki filozofları ve gerekse kelâmcıların "hudûs kanıtını" tenkit ederken dile getirmiştir. Bu önemli ayrıntılara kitabın sonraki baskılarında girileceğini ümit etmekteyiz.

Her iki filozof, Tanrı'nın "basit" bir varlık olduğunu, ayrıca "ezelîlik", "değişmezlik", "tek"lik ve "aklîlik" gibi nitelikleri bulunduğunu ifade ederler. Yazara göre İbn Rüşd'ün nefis (ruh) anlayışı, insan fizyolojisi ve psikolojisiyle sıkı bir ilişki içindedir. Nefsin en üstün gücü olan nefis-i nâtıkaya, yani akıl ve düşünce yetisine sahip olması dolayısıyla, insan canlıların en üstünü ve en yetkinidir. İbn Rüşd'e göre "nefis-i nâtika" diye adlandırılan akıl, nefis güçlerinin en üstüne konulmuş olup ilk varlığa da en yakın olanıdır (s. 218). Dolayısıyla canlılar içerisinde sadece insan nefsi ve aklının ölümsüzlüğünden söz edilebilir. Ölümsüz olan tek tek insanların kendileri değil, sadece insan türüdür. Maddedeki her form maddîdir; dolayısıyla ölümsüz bir ruh muhtemelen bedende olamaz, böylece ferdî ölümsüzlükten söz etmek imkânsızdır. Nefis, bedenden ayrıldıktan sonra, ferdiyetini kaybederek ancak küllî nefse katılmak suretiyle varlığını sürdürebilir. Ancak bu görüşlerine rağmen İbn Rüşd, yazara göre, ileri sürdüğü kanıtların yeterli olmadığını farkındadır. Ona göre bu sorun felsefedeki en güç sorunlardan biridir. Çünkü bu konuda akıl yetersiz kalmaktadır. Aklın yetersiz kaldığı konularda da vahiy tamamlayıcı bilgidir. Yazara göre İbn Rüşd ferdî nefislerin ölümlü olduğu şeklindeki spekülasyonlara dayanan görüşlerinden geri dönmüş ve son sözü vahye bırakmıştır (s. 222).

Ruhun ölümsüzlüğü ile ilgili tartışmalar Orta Çağ skolastikleri arasında "akılların ölümsüzlüğü" veya "akılların birliği" başlıkları altında tartışılmıştır. Bu çerçevede İbn Rüşd "Double Truth" (çifte gerçeklik) öğretisiyle, başta St. Thomas olmak üzere, Batı'da haksız olarak suçlanmıştır. Yazara göre İbn Rüşd'ün eserleri St. Thomas Aquinas zamanında Latince'ye tercüme edilmiş

olsaydı, onun “Akıl ve vahiy bilgisi ayrı olmalıdır” şeklinde çifte gerçeklikten söz etmediğini göreceğ ve eleştirilmeyecekti. Nefs konusunda St. Thomas, Hıristiyanlığın inançlarını savunmaktadır. Ona göre nefis beden, beden de nefsin bir parçası değildir. Dolayısıyla madde olan beden eriyip yok olduğunda, nefis varlığını sürdürmeye devam eder. St. Thomas nefislerin ittisalini kabul etmediği gibi, aynı zamanda ruh göçü fikrini de benimsemez. Ona göre Tanrı, doğan her insan için ayrı ve farklı bir nefis yaratır (s. 225).

Felsefe ile dinin uzlaştırılması çabaları, düşünce tarihinin en köklü problemlerinden biridir. Bu konuda İbn Rüşd’ün ileri sürdüğü düşünceler ise en dikkat çekici olanlardır. Yazara göre sistematik ve rasyonel bir filozof olmasının yanında, köklü bir hukukçu aileden gelmesi, iyi eğitim alması ve kendisinin de fakih olması İbn Rüşd’ün başarısının arkasında yatan temel etmenlerdir. İbn Rüşd’e göre din, insanları varlıkları tetkik ederek bunlar hakkında bilgi sahibi olmaya davet eder. Felsefenin yaptığı iş de varlıkları tetkik ederek bu varlıkların Allah’a nasıl işaret ettiklerini araştırmak olduğuna göre, felsefe ile din birbiriyle uzlaşır (s. 255). St. Thomas Aquinas da felsefe ile dinin konularının aynı olduğunu belirtir ve felsefeyi doğal aklın Tanrı’yı idrak etmeye çalıştığı kutsal bir ilim olarak görür. Her iki filozof da iman ile aklın birbirlerine zıt olmadığını, gerçek bir iman ile gerçek bir bilgi arasında çatışma değil, kendiliğinden bir uygunluk bulunduğunu belirtir.

İbn Rüşd ve Thomas Aquinas’ın fikirlerinin karşılaştırılması olarak incelendiği bu eserde yazar anlaşılır, akıcı ve açık bir dil kullanmıştır. Gerek İbn Rüşd’ün ve gerekse St. Thomas Aquinas’ın yazar tarafından iyice özümsemiği ve okuyucuyu da güzel bir şekilde bilgilendirdiği görülmektedir. Eserin mukayeseli İslâm felsefesi çalışmaları alanında yararlı olacağı ve bir boşluğu dolduracağından kuşku yoktur.

Aydın Topaloğlu
İSAM

İslâm Felsefesine Giriş

drl. Peter Adamson ve Richard C. Taylor

çev. M. Cüneyt Kaya

İstanbul: Küre Yayınları, 2007. 489 sayfa.

1990’lı yıllardan sonra İngiltere’de iki önemli İslâm felsefesi tarihi kitabı yayımlanmıştır. Bunlardan birincisi Seyyid Hüseyin Nasr ve Oliver Leaman’ın